רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו — ב; תשובות

רבי יצחק עראמה נתן תשובה אחת. אחרי אלפי שנים, הזהות היהודית הייתה טבועה עמוק בנפשותיהם של היהודים כפי שטבוע יצר החיים בקרב כל היצורים החיים. הזהות הזאת הייתה כביכול מובנית ומקובעת בתודעתם. האפשרות שיהודים כקבוצה ינטשו את הברית לא הייתה סבירה יותר מהאפשרות שמין שלם של יצורים בעולם החי ישים קץ לחייו. בחברות אנושיות, ואפילו בחלקים מסוימים של ממלכת החי, יש פרטים שמתאבדים, אך אלה תמיד יוצאים מן הכלל. אפילו הלמינגים צועדים אל מותם כדי להגן על המין שלהם בכללותו. בכל יצור חי יש תשוקת חיים, אינסטינקט הישרדות. ובקרב היהודים האינסטינקט הזה נועד להישרדות יהודית. אם לחיות פירושו לאהוב את החיים, הרי שלהיות יהודי פירושו לאהוב את החיים היהודיים.1עראמה, עקידת יצחק, שער צט, כרך ה, דף ק"ח ע"א.

תשובתו של אברבנאל הייתה שונה. מאז מעמד הר סיני התמידו היהודים במחויבותם לאלוהים. הם היו העבדים שלו — הם היו שייכים לו והיו הרכוש שלו. כל עוד אלוהים עצמו לא שחרר אותם מאותו הסכם, הם היו שלו. הם היו מחויבים מכוח הברית שנכרתה ביניהם, והבחירה להינתק ממנה לא הייתה בידיהם. כל עוד לא שינה אלוהים את דברו, המשיכו היהודים להיות העם שלו, "עם סגולה".2פירוש אברבנאל לדברים כט:י.

אך בסופו של דבר, אף אחד מהם לא שבע נחת מן התשובות הללו. הן עראמה והן אברבנאל נאלצו לשוב אל תשובה עתיקה יותר — אל דברי הנביא יחזקאל שנאמרו אלפיים שנה קודם לכן:

והעֹלה על רוחכם היו לא תהיה, אשר אתם אֹמרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות... חי אני נאם אדני אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם.3יחזקאל כ:לב-לג.

המסר שהעביר יחזקאל היה זה: יהודים עשויים לנסות להתבולל, אך הדבר לעולם לא יעלה בידיהם. ההיסטוריה כבר תקשור קשר לסכל זאת. יהודים ייווכחו כי אף שהמירו את דתם, הם עדיין ייחשבו כיהודים. זה מה שאמרו עראמה ואברבנאל למראנוס, ליהודים המומרים. עראמה אמר להם: "בגוים ההם לא תרגיע והיו חייך תלואים לך".4עראמה, עקידת יצחק, שער צח, כרך ה, דף קב ע"א. ואילו אברבנאל קבע "שאף על פי שישתדלו הם וזרעם אחריהם להיות כגויים גמורים הנה לא יהיה כן כי תמיד יקראו אותם משפחות הארצות יהודים ובשם ישראל יכונו בעל כרחם ויחשבו אותם ליהודים ויעלילו עליהם שהם מתייהדים בסתר ובאש שרוף ישרפו אותם על זה".5פירוש אברבנאל ליחזקאל, כ:לג.

התברר שהצדק היה עמם. אלה שהתנצרו והמשיכו לשמור על יהדותם בחשאי הפכו מטרות של האינקוויזיציה הספרדית, שפעילותה נמשכה אף לאורך חלק ניכר מן המאה השמונה-עשרה. רבים מהם אכן הועלו על המוקד. בספרד של המאה החמש-עשרה עלתה לראשונה על במת ההיסטוריה תורה חדשה ונוראה. ארבע מאות שנה מאוחר יותר היא הומצאה מחדש ונודעה כאנטישמיות גזעית. בספרד היא נקראה לימפיֶזה דה סאנגרה, "טוהר הדם". מיהודים שהמירו את דתם נשללה, אחרי הכל, הזכות לכהן במשרה ציבורית, לא בשל דתם אלא בשל השתייכותם לגזע היהודי. חוקים אלו נותרו תקפים בספרד עד 1860.6ראה Elie Kedourie, ed., Spain and the Jews: The Sephardi Experience 1492 and After (London: Thames & Hudson, 1992).

אותה הטענה עלתה בעידן המודרני. משה הס היה הסופר הראשון שקרא תיגר על האנטישמיות הגרמנית. למעשה, ספרו רומי וירושלים (1862) יצא לאור שבע-עשרה שנה לפני שנטבע המונח "אנטישמיות". אולם הס כבר היה מודע לכך שחרף כל ניסיונותיהם להתבולל, לחולל רפורמה ביהדות ולהיות יותר גרמניים מן הגרמנים, היהודים ייוותרו לעולם נטע זר בארץ מושבם: "אפילו השמד עצמו אינו גואל אותו מאימת הלחץ של שנאת ישראל בגרמניה".7משה הס, רומי וירושלים, בתוך כתבים ציוניים ויהודיים (ירושלים: הספרייה הציונית, תשי"ד), עמ' 37.

למרבה הטרגדיה, הצדק היה גם עם הס. בדומה ליהדות ספרד, יהודים בגרמניה, בצרפת ובאוסטריה שהתבוללו, ואף אלה שהתנצרו, נותרו שנואים. את האמת המרה הזאת גילה דרייפוס בצרפת, והיינריך היינה התוודע אליה בגרמניה. האפליה נותרה בעינה, ורק עברה מן התחום הדתי אל התחום הגזעי. הזהות היהודית, כדברי יחזקאל, הייתה גורל שאין מנוס ממנו. אלה שניסו להימלט מגורל זה נוכחו בדרך כלל בהתגשמות נבואתו של יחזקאל, לאמור, "והעלה על רוחכם היו לא תהיה".

זוהי, על כן, התשובה היהודית הקלאסית, ויש בה מעַצְבוּתהּ של אמת היסטורית. אלא שאין בה די. מדוע? ראשית, משום שהיו יהודים אשר אמנם הצליחו להתבולל ולהיעלם. בתקופת בית ראשון, כאשר ממלכת ישראל התפצלה לשתיים והמלכות הצפונית נכבשה בידי האשורים, עשרה מתוך שנים-עשר השבטים התמזגו עם האוכלוסייה המקומית בארצות גלותם וחדלו להתקיים כקבוצה נבדלת. אחד ההיסטוריונים חישב ומצא כי היהודים החיים היום הם בניהם של לא יותר משני אחוזים מאלה שהיו בחיים בימי בית שני.8על פי האומדנים המקובלים, מספר היהודים בעת חורבן בית שני במאה הראשונה לספירה עמד על כשמונה מיליון נפש, שהיו עשרה אחוזים לערך מאוכלוסייתה של האימפריה הרומית. Encyclopedia Judaica (Jerusalem: Keter, 1996), vol. xiii, p. 871. לפי הערכות משנת 1995, עמדה האוכלוסייה היהודית בעולם על 12.8 מיליון מתוך 5.8 מיליארד של האוכלוסייה העולמית, דהיינו פחות מרבע אחוז ממנה. המידע מופיע אצל: Michael Novak, Tell Me Why (Oxford: Lion Publishing, 1999), p. 91. בתקופות של סובלנות, יהודים יכולים לחדול להיות יהודים.

חשוב עוד יותר לציין כי חזונו של יחזקאל הוא חזון נואש, תשובה שהיא בבחינת מפלט אחרון. חזון זה רואה בקיום היהודי גורל סביל יותר משהוא רואה בו אמונה פעילה. ננסה לעשות את אשר ננסה, תמיד ניווכח כי הזהות היהודית היא הוויה קשיחה ומקובעת. אם לא נחתור אליה, תחתור היא אלינו.

תשובה זו אינה יכולה להיות שלמה מאחר שאין היא עושה צדק עם ההנחה שבלוז נשמת היהדות, לאמור: האל, שהוציא את עמו מעבדות לחירות, משתוקק שיעבדו אותו באורח חופשי אנשים בני-חורין. יש להודות, עם זאת, כי יש בתלמוד אמירה מוזרה ומפורסמת, שכאשר נתן אלוהים את התורה לישראל, הוא תלה מעל ראשיהם את הר סיני ואמר, "אם אתם מקבלים התורה — מוטב, ואם לאו — שם תהא קבורתכם".9בבלי שבת פח ע"א. על פי השקפה זו, משנבחרו היהודים, שוב לא הייתה להם ברירה אלא לקבל את תנאי החיים היהודיים. אלא שחז"ל פסלו רעיון זה לאלתר: "מכאן מודעא רבה לאורייתא",10שם, שם. כלומר, היות שקיבלו את התורה בכפייה, אי-אפשר להאשימם בכך שאינם מקיימים אותה, שהרי לא תיתכן ברית ללא הסכמה מרצון.

היהדות היא ביטויה הנעלה של הדת כחירות, ומכאן, של עליונות האמונה על פני הגורל. לפיכך מעדיף אני לתור אחר מענה אחר, מענה נאמן יותר לערכים המרכזיים של אמונתנו. האל קורא לנו לצאת למסע. הוא הפנה קריאה כזו לאברהם ולמשפחתו, ועשה זאת שוב באוזני משה ובני-עמו. הם היו חופשיים לדחותה. בנקודות שונות לאורך הדרך היו להם, או לצאן מרעיתם, ספקות. אולם באופן כלשהו, החיזיון שראו ריתק אותם — לא בשל כוח הכפייה שלו ולא משום שהיה כגזירת גורל, אלא הודות ליופיו המוסרי ולחֵנו הרוחני.

ברצוני להתחקות מחדש כמיטב יכולתי אחר המסע הזה. לאורך נתיבו רוצה אני להתייצב בפני שלוש שאלות. השאלה הראשונה היא מי אני? אילו תביעות מעמידה בפניי הזהות היהודית? כיצד יכולה סדרה של ערכים מוסריים ורוחניים להופיע לא רק כחזון או כדרך חיים, אלא גם בתור הייעוד האישי שלי בה' הידיעה? ביסודו של דבר, זו השאלה ששאל עזראמה בתחילה. כיצד מסוגלת ברית עתיקה לחייב את הצאצאים של אלה שכרתו אותה בעבר? כיצד יכול העבר לחייב את ההווה?

השאלה השנייה היא מי אנחנו? מה טיבו של המסע היהודי הקולקטיבי שאני מתבקש להמשיך? מה מייחד אותו ממסעות אחרים, מאמונות אחרות, מדרכי התייחסות אחרות לעולם? ומה גורם למסע הזה להיות לא רק שונה, אלא גם מרנין נפש ומרחיב דעת, מסע שההזדמנות להשתתף בו אינה הזדמנות שדוחים אותה על נקלה, לא אז ולא כעת?

והשאלה השלישית היא כיצד איבדנו את דרכנו? משום שאם קיים מסע כזה, ולפחות מחצית הצעירים היהודים היום אינם בוחרים להשתתף בו, הייתי רוצה להבין מדוע. האם גילו הצעירים הללו דבר מה שהדורות הקודמים לא ידעו — שהיהדות היא פחות מרתקת, או שדתות אחרות מרתקות יותר, מכפי שאבותינו חשבו? או שמא פשוט איבדו הם דבר מה — את הידיעה מה פירוש להיות יהודי — ואם כן, מדוע?

לענות על השאלות הללו פירושו לצאת למסע. הזהות היהודית הייתה כרוכה תמיד במסע כזה, מאז ימיהם של אברהם אבינו ומשה רבנו. מסלולו של המסע, כדרכו של מסע יהודי, לעולם לא יעבור בדרך המלך. אך יהיה זה מסע דרך סדרה שלמה של רעיונות רדיקליים שעדיין אינם מובנים כל צורכם. לאורך נתיבו נלמד לא רק מה פירוש להיות יהודי, אלא גם, ולא פחות חשוב מזה, מה פירוש להיות אנושי. הסברתי כיצד הגיע יצחק עזראמה לידי העלאת שאלתו. להלן אסביר כיצד הגעתי להעלות את השאלה שלי.